

Jan Županič

Šlechtictví a židovská společnost v habsburské monarchii*

Nobility and the Jewish Society in the Habsburg Monarchy

■ **Abstract:** The problem of the study of Jewish elites is that it is often ahistoric, oscillating between indiscriminate admiration and total refusal, which merely reflects the extremes of a traditionally unbalanced attitude of the society towards the Jews as well as towards nobility in general. Jewish nobility is part of the so-called new nobility of the 18th to 20th centuries, although in legal terms it does not constitute any specific group within it.

Like other families belonging to the new nobility, its members obtained their titles as a reward for their credit and contribution to the monarchy and public welfare and, but for a few rare exceptions, had no social or family ties to aristocratic or old-nobility families, despite the fact that it was precisely the new nobility who, since no later than the middle of the 19th century played a crucial role not only in the economy of the country, but also in its politics, army as well as its culture. Unlike aristocracy, this new social group, usually called „second society“, was open to all newcomers who had acquired a certain social status. The reason for nobilitation did not play any role in being a member of this elite: while some individuals were ennobled thanks to their entrepreneurial success which allowed them to give out large sums to charity, others earned their title due to exemplary performance of administrative or military service, and still others were nobilitated as a reward for their success in art and science.

Whereas members of the latter group were nobility only through their titles and lifestyles, and through their family ties remained connected to the bourgeoisie, rich entrepreneurs and top state officials were often able to transform their considerable wealth in political and social capital.

■ **Key words:** Nobility; Jews; Habsburg Monarchy

■ **Doc. PhDr. Jan Županič, Ph.D.**, působí na Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a na Katedře občanské výchovy a filozofie Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Zabývá se dějinami habsburské monarchie v „dlouhém 19. století“ a dějinami a vývojem šlechty v období novověku (jan.zupanic@ff.cuni.cz).

Studium židovské šlechty naráží na dvě velké překážky. První je téměř absolutní absence pramenných studií a prací, které by pomohly odpovědět na dvě základní otázky – koho lze považovat za „židovského šlechtice“ a které rody patří mezi „židovskou šlechtu“. Druhá otázka je ještě složitější – přesný výčet rodin židovského původu či vřady, které v podunajské monarchii získaly šlechtický titul, totiž neexistuje. Navíc již samotný pojem „židovská šlechta“ je zavádějící, protože podle vzoru „česká šlechta“, „polská šlechta“ apod. evokuje existenci židovského státu. Vhodnější proto je užití termínu „šlechta židovského původu“, neboť do této skupiny je možné vřadit jak šlechtice-židy, tak šlechtice židovského původu (konvertity a jejich potomky).

Instituce šlechtictví, původně vyhrazená jen křesťanům (samozřejmě včetně konvertitů), se v souvislosti s novým chápáním státu a společnosti v osvícenské éře zásadně proměnila a jedním z průvodních znaků této transformace byly i nobilitace osob židovské vřady.¹ Šlo o neklamnou známku počínající židovské emancipace, jejíž stavidla se naplno

* Tato studie vznikla v rámci výzkumného záměru PRVOUK 12.

¹ Je otázkou, zda lze za nobilitaci považovat udělení erbů a predikátu finančníku Jakubu Bassevimu z Treyenbergu, ke kterému došlo roku 1622. Jan ŽUPANIČ, *Židovská šlechta podunajské monarchie*.

otevřela po zrušení starých omezení v letech 1848–1849 a zejména po přijetí liberální prosincové ústavy roku 1867. Odstraňování bariér vůči obyvatelům jiné než křesťanské víry se samozřejmě neomezovalo jen na židy, ovšem právě oni představovali po dlouhou dobu jedinou větší nekřesťanskou náboženskou menšinu Rakousko-Uherska. Situace se změnila až v důsledku okupace Bosny a Hercegoviny roku 1878, po níž šlechtický titul získali i první muslimové.² Šlechta židovského původu ale byla samozřejmě mnohem početnější a s přihlédnutím k jejímu zastoupení v hospodářském životě hrála v monarchii také mnohem významnější úlohu.

S prvními židovskými šlechtici se setkáváme již v raném novověku. Společnost někdejší Svaté říše římské, přestože rozhodně nebyla vůči židům tolerantní, se obvykle vymezovala jen vůči osobám této víry, nikoli původu.³ V případě konverze ke křesťanství tedy nebylo vyloučeno, aby osoby židovského původu získaly významné postavení v křesťanské společnosti a dosáhly i šlechtického titulu. První historicky doloženou šlechtickou rodinu židovského původu Svaté říše římské a přilehlých oblastí je tak až v 16. století rodina Ricci, které se později rozdělila na hrabata ze Sprinzensteinu a svobodné pány Ritzky z Gruebu.⁴

Mimo možnost sociálního vzestupu ovšem stále zůstávaly osoby, které konvertovat odmítly. Tato situace se zásadním způsobem změnila až v 18. století. Za zásadní přelom lze přitom považovat vládu Marie Terezie a Josefa II. Přestože restriktivní opatření familiantského zákona zůstávala v platnosti, význam Židů v monarchii rostl. Jen v Čechách patřili podnikatelé židovské víry v první polovině 19. století k nejvýznamnějším průkopníkům industrializace a roku 1807 se 15 z 57 textilních manufaktur nacházelo v jejich rukou. Podíl židovských vlastníků továren se ještě zvýšil ve dvacátých a třicátých letech 19. století, kdy pražští židovští podnikatelé založili řadu dalších podniků. V polovině třicátých let měla například více než polovina textílek v Praze a okolí židovské vlastníky.

Mimořádnou roli při vzestupu židovských elit v českých zemích přitom sehráli právě v této době židovští obchodníci, kteří se státem spolupracovali v oblasti pronájmu tabákového monopolu. Po baronu Diegovi d'Aguilar (zřejmě 1699–1759), který ovšem v Rakousku vyznával židovskou víru jen tajně, šlo především o rodiny Dobruschků a Höningů.⁵

Mezi Davidovou hvězdou a křížem, Praha 2012, s. 131–132. K otázce šlechtictví jeho rodu viz Národní archiv ČR, fond Ministerstvo vnitra – Šlechtický archiv, Vídeň, karton 28.

² Tato otázka nebyla dosud podrobněji zkoumána. Zřejmě vůbec prvním nobilitovaným muslimem v Rakousku byl Mehmed Beg Kapetanović Ljubušak (1839–1902), v letech 1893–1899 starosta Sarajeva, povýšený roku 1883 do rytířského stavu s predikátem *Vitina*. Österreichisches Staatsarchiv, oddělení: Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále jen AVA), fond Adelsarchiv, Mehmed Beg Kapetanović, Ritterstand (von Vitina) 1883.

³ Jiná situace ale vládla např. na Pyrenejském poloostrově, kde se zdejší elity záhy vymezily vůči konvertitům z řad židů i muslimů, tzv. marranům a moriskům. Důvodem byla obava zdejších obyvatel, že tito noví křesťané stále vyznávají svou původní víru. Zásada čistoty krve (tzv. *limpieza de sangre*) byla poprvé proklamovaná výnosem z Toleda roku 1449 a v podstatě potomkům konvertitů znemožnila zastávat většinu veřejných úřadů. To samozřejmě v důsledku vedlo k izolaci těchto skupin obyvatelstva a posílilo tradiční předsudky zdejších obyvatel vůči osobám jiné víry.

⁴ Srov. Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta Rakouského císařství*, Praha 2006, s. 271.

⁵ K této otázce srov. Louise HECHT, *Von jüdischen Tabakbaronen und Trafikanten: Aspekte einer Kulturgeschichte des Tabaks in Böhmen und Mähren*, Brücken. Germanistisches Jahrbuch. Neue Folge 18, 2010, č. 1–2, s. 203–223.

Tato otázka je dosti komplikovaná a stojí mimo poměrně úzké téma této studie, je však třeba konstatovat, že řada osob, které měly s tabákovým monopolem co do činění, získala v poslední čtvrtině 18. století šlechtický titul. Byl mezi nimi i Israel Löbl Hönig (1724–1808), který ačkoli se nikdy nevzdal své víry, sehrál roku 1783 důležitou roli při převodu tabákového monopolu do rukou státu. Při této příležitosti přešel do služeb Josefa II., který jej jmenoval prvním židovským dolnorakouským vládním radou a navíc ředitelem spojeného státního monopolu bankálních důchodů, mýt a tabákové režie. 2. září 1789 pak byl jako vůbec první obyvatel habsburské monarchie židovské víry povýšen do šlechtického stavu s predikátem Hönig šlechtic z Hönigsbergu.⁶

Není bez zajímavosti, že Hönigové pocházeli z českých zemí, kde se nacházela nejlivnější a nejbohatší židovská komunita v celé monarchii. A jistě není náhodou, že i druhý nobilitovaný této víry pocházel z Čech. Byl jím Joachim Popper (1721–1795), zvaný též Chajim Bresnitz. Také on byl členem tabákového konzorcia, ve kterém získal funkci hlavního intendanta. V roce 1772 se stal primátorem českého židovstva a jeho hvězda rychle stoupala. Vrcholem jeho kariéry bezesporu bylo udělení šlechtického titulu císařem Leopoldem II. 1. dubna 1790.⁷

Nobilitace Israela Höniga a Joachima Poppera představovala pro další vývoj nobility podunajské monarchie zásadní zlom. Nad příslušností ke křesťanské, v prvé řadě katolické, víře postupně začaly nabývat vrchu zásluhy prokázané státu, které monarcha oceňoval šlechtickými tituly tím častěji, čím výrazněji podobnou pomoc potřeboval.

Nobilitace měly v této době pro židy velkou cenu, rozhodně větší, než pro majoritní křesťanské obyvatelstvo. Již v dřívější době sice panovník židům udílel určité výsady, např. právo usadit se mezi křesťany, nakupovat nemovitosti mimo ghetto či nosit zbraň – většinou ovšem jen ad personam, podobná privilegia udělená dědičně byla naprosto výjimečná.

Šlechtický titul však s sebou přinášel jasně vymezené právní postavení s přesně definovanými dědičnými privilegii – a ta měla zejména před rokem 1848 skutečně vysokou cenu. Stát si ovšem uvědomoval, že nobilitace židů nebudou bez problémů, a proto se snažil alespoň bránit, aby nakupovali velkostatky, a tím pronikli mezi tzv. stavy. Šlechta západní části habsburské monarchie (českých a rakouských zemí, resp. Haliče), kde v 18. století nacházíme první nobilitované židy, se totiž nelišila jen titulárně, ale také podle právního postavení. Šlechtická elita podle dnešního chápání, tzv. stavovská šlechta s právem zasedat na zemském sněmu, získávat zemské úřady apod., byla omezena na rody, které disponovaly obyvatelským právem, tzv. inkolátem, který se v této době udílel jen osobám disponujícím alespoň rytířským titulem (rytířům, baronům, hrabatům a knížatům). Tzv. prostá šlechta sice po právní stránce patřila mezi šlechtice, mohla ale vykonávat pouze měšťanské profese, neusilovala o proniknutí mezi zemské stavy a většinou nevlastnila deskové statky.

V případě židů by proniknutí mezi stavy představovalo skutečně velký problém. Představa, že by žid zasedal na sněmu či usiloval o zemský úřad, byla sice iluzorní, zcela reálná byla ale možnost koupě velkostatku. Židovský vlastník by se v takovém případě totiž nejen stal vrchností křesťanských poddaných, ale také patronem škol a kostelů, a tím i oficiálním partnerem římskokatolické církve.

⁶ AVA, Adelsarchiv (Hofkanzlei), Israel Hönig, Adelstand (Edler von Hönigsberg), 1789.

⁷ AVA, Adelsarchiv (E), Joachim Popper, Adelstand (Edler von), 1790.

Prvním židem, který se stal zároveň i vrchností, byl shodou okolností vůbec první židovský nobilitant Israel Hönig. V jeho případě byl ale obvyklý postup nobilitace a následně koupě panství přesně opačný. Již dříve totiž získal od císaře Josefa II. v Haliči právo nabývat jakékoli statky a nemovitosti, privilegium jinak vyhrazené pouze osobám křesťanské víry a (vzhledem k rozsahu privilegia) šlechticům. Následně, 4. srpna 1789, požádal panovníka o udělení šlechtického titulu. Svou prosbu odůvodnil tím, že vstoupil v jednání o koupi bývalého církevního statku Velm nedaleko Vídně, který patřil státnímu náboženskému fondu. Při jednání mu však byly činěny překážky, protože do té doby nebylo myslitelné, aby se vlastníkem panství stal žid. Tento názor hájila i Spojená dvorská kancelář, která císaři doporučila obejít tento předpis udělením šlechtického titulu.

Novopečený šlechtic z Hönigsbergu tím získal právo nabývat zemskodeskové statky a bezprostředně po povýšení koupil již zmíněné dolnorakouské panství Velm. Po smrti Josefa II. ale začal mít Israel problémy. Přestože za statek zaplatil, bylo mu bráněno ve výkonu vlastnických práv a dolnorakouské stavy jej odmítaly přijmout mezi sebe. Kauza byla vyřešena až nejvyšším rozhodnutím císaře Františka II. z prosince 1794, který nařídil, aby byl Hönig do desk zapsán jako plnoprávný vlastník.⁸ Majitelem panství Velm Israel zůstal až do své smrti, a byl tak prvním židem, který disponoval vrchnostenskými právy. Po jeho smrti byl velkostatek rozdělen na sedm dílů mezi jeho potomky. I oni se ale záhy ostře střetli s dolnorakouskými stavy, které odmítaly vlastnická práva šlechticů z Hönigsbergu uznat. Po dlouhých sporech rodina nakonec velkostatek raději prodala.⁹

V předběžné éře proto sice nacházíme v Rakousku první židovské šlechtice, mezi nimi však rytíře jen velmi vzácně a barony jen ve dvou případech – roku 1822 byl titul svobodných pánů udělen židovským bankéřům Bernhardu Eskelesovi (1753–1839) a pěti bratrům Rothschildům.¹⁰

Židovské nobilitace je ale třeba hierarchizovat i z hlediska času do několika úseků, v nichž se kvalitativně i kvantitativně liší.¹¹ První etapa začíná osvěcenskými reformami a končí vyhlášením ústavy v dubnu 1848. V této době byl počet židovských nobilitantů logicky nejnižší, mimo jiné i proto, že panovník nobilitacemi ještě „šetřil“, či lépe řečeno – počet potenciálních příjemců šlechtických titulů byl před zrušením stavovské společnosti výrazně nižší než po roce 1848. To se samozřejmě netýkalo jen židů. Počet udělených šlechtických titulů ale postupem doby rostl.

Počet osob židovské víry či původu, které v této době získaly šlechtický titul, se odhaduje na 26.¹² Jejich sociální profil je – především ve srovnání s pozdějšími etapami – pozoruhodně kompaktní: s výjimkou tří státních úředníků-intelektuálů (Alois Wiener ze Sonnenfelsu, Moses Dobruschka/Franz Thomas ze Schönfeldu, Wenzel Epstein z Ankerbergu) a jednoho právníka (Carl rytíř Joël z Joëlsonu¹³) šlo výlučně o finančníky, ban-

⁸ AVA, Adelsarchiv (Hofkanzlei), Israel Hönig, Adelstand (Edler von Hönigsberg) 1789; Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexicon des Kaiserthum Österreich IX*, s. 123.

⁹ Srov. J. ŽUPANIČ, *Židovská šlechta*, s. 362–363.

¹⁰ *Tamtéž*, s. 201–203 a 574–579.

¹¹ William O. McCAGG, *Austria's Jewish Nobles, 1740–1918*, in: Leo Baeck Institute Year Book 34, 1989, s. 170–182.

¹² *Tamtéž*, s. 170.

¹³ V jeho případě není nobilitace formulována jen jako povýšení, ale zároveň jako konfirmace španělského šlechtického titulu a udělení rytířského stavu za zásluhy prokázané rakouskému státu, AVA, Adelsarchiv, Carl Joël, Rittestand (von Joëlson) 1817.

kéře a podnikatele, včetně nájemců tabákového monopolu.¹⁴ Některé z těchto osob pak stály na pomezí mezi podnikateli a úředníky, respektive plynule přešly z jedné skupiny do druhé (Hönigové). Ve srovnání s pozdějšími lety je podíl nobilitovaných židů mezi nobilitovanými podnikateli nižší, nikoli ovšem zanedbatelný.¹⁵ Všechny novošlechtické rodiny byly velmi bohaté: některé vlastnily velký majetek již po řadu generací, jiné jej získaly až díky schopnostem samotných nobilitovaných či jejich bezprostředních předků.

Udílení privilegovaných řádů,¹⁶ které přinášely nárok na povýšení do šlechtického stavu, je však výrazně častější než v předbřeznovém období, a protože mezi jejich příjemci začali převažovat nešlechtici, je pochopitelné, že počet titulů získaných na základě systematizovaného šlechtictví narůstal. Přelomem jsou nepochybně šedesátá léta. Od této doby počet udělených řádů výrazně narůstal, a s tím stoupal i počet nobilitací. Krach na vídeňské burze roku 1873 neměl na udílení šlechtických titulů žádný vliv.

Ve srovnání s předchozím obdobím se však výrazně změnila sociální struktura příjemců titulů. Objevila se nejen početná skupina nobilitovaných důstojníků, v předchozí době až na výjimky¹⁷ absentující, ale především šlechtický titul získávají reprezentanti nových povolání spojených s bouřlivým rozvojem hospodářství a průmyslu: členové správních rad, stavitelé železnic, inženýři a architekti, úředníci soukromých firem (především železničních společností) a pojišťovací agenti. Vedle majitelů bank a finančníků, které mezi nobilitovanými najdeme samozřejmě i v předchozím období, se objevuje nová skupina, s touto úzce související: vysocí úředníci a vedoucí poboček bankovních závodů. V Uhrách navíc představují významnou skupinu podnikatelů nájemci velkostatků (buď celých panství či jejich částí), kteří využívali okázalého nezájmu většiny uherských magnátů o podnikání ve vlastní režii. Stále častěji získávali šlechtické tituly i intelektuálové, novináři a dokonce umělci.

Ve srovnání s padesátými lety byly nobilitace v šedesátých a hlavně sedmdesátých letech 19. století mnohem častější, což samozřejmě platilo i pro osoby židovského původu. Dominantní pozici mezi příjemci titulů ze západní části monarchie představují obyvatelé Vídně, až ve velkém odstupu následovaní osobami z českých zemí a Terstu.¹⁸

Zavedení rovnosti před zákonem a liberalizace státu znamenaly pro příslušníky židovské minority mimořádnou šanci, kterou velká část z nich využila beze zbytku.

¹⁴ W. O. McCAGG, *Austria's Jewish Nobles*, s. 170 ve své práci zmiňuje ještě zvláštní skupinu textilních podnikatelů. Jako zástupce ale zmiňuje jen jediný případ: Porgese. Neuvádí, že nobilitováni byli Porgesové dva, nezmiňuje povýšení Jerusalemu ze Salemfelsu ani Hofmannů z Hofmannsthalu.

¹⁵ K dispozici máme statistiku pro léta 1792–1835. V této době představovali novošlechtici židovské víry (nikoli jen původu!) 8,33 procent (12 osob) z 144 nobilitovaných podnikatelů a výrazně převyšovali podíl židů na celkové populaci monarchie. Renate KOMANOVITS, *Der Wirtschaftsadel unter Kaiser Franz II. (I.) in der Zeit von 1792 bis 1815*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien, Wien 1974, s. 236–237.

¹⁶ K této otázce srov. J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 123 an.

¹⁷ Srov. rod Hönigů z Hönigshofu. J. ŽUPANIČ, *Židovská šlechta*, s. 366. Nejstarší z nobilitovaných bratrů Leopold (1769/70–1826) byl v době nobilitace praporčíkem pluku knížete de Ligne, ovšem zřejmě hlavním důvodem udělení šlechtického stavu byly zásluhy jeho zesnulého otce Arona Mosese, který byl členem kolegia nájemců tabákového monopolu v dědičných zemích.

¹⁸ W. O. McCAGG, *Austria's Jewish Nobles*, s. 174, bez udání dalších zdrojů tvrdí, že v letech 1848/1849–1884 bylo nobilitováno 161 židovských rodin. 89 z nich bylo usazeno ve Vídni, 17 v českých zemích, jedenáct v Terstu, dvanáct v Uhrách a pět jich pocházelo z Haliče.

Tato éra umožnila mnohým realizovat neobyčejné kariéry, na které jejich předkové ještě před několika desítkami let nemohli ani pomyslet. Především v katolicky konzervativním prostředí rakouských velkoměst, jejichž život byl až nezřídka až do konce sedmdesátých let 19. století omezován biedermeierovskou pohodlností a která jen neochotně přijímala novinky moderní doby, se židé toužící po vzdělání a úspěchu setkávali jen s malou konkurencí. Německý spisovatel Jakob Wassermann (1873–1934) s jistou dávkou zlomyslnosti později konstatoval, že vídeňská šlechta a bohaté měšťanstvo již dávno nejsou pilíři společnosti a že se naopak drží v uctivé vzdálenosti od jakéhokoli duchovního a uměleckého života. Mezeru podle něj vyplňovala maloburžoazie představovaná úředníky, důstojníky a profesory, ale hlavně židé.¹⁹ Zejména ve Vídni byla židovská inteligence na přelomu 19. a 20. století tak dominantní, že spisovatel Hermann Bahr (1863–1934) jednou žertem prohlásil: „Každý šlechtic, který má alespoň trochu rozumu nebo talentu, je okamžitě považován za Žida; lidé si to prostě neumějí jinak vysvětlit.“²⁰

Nobilitační politiku šedesátých a sedmdesátých let 19. století ovšem není možné oddělit od politického vývoje monarchie, ba přímo naopak – byla jeho odrazem a důsledkem. Úzce souvisela s érou liberalismu, jehož forma byla v Předlitavsku poněkud zvláštní. Vycházela z účelové spolupráce německých liberálů reprezentujících v první řadě německy mluvící buržoazii s centralisticky orientovanou částí velkostatkářů (hlavně z řad aristokracie) seskupenou ve Straně ústavověrného velkostatku. Spojenectví aristokracie s buržoazií vedlo ke zdánlivé symbióze obou těchto zásadně odlišných společenských skupin, jejímž vnějším znakem byly nobilitace reprezentantů a sympatizantů německých liberálů. Ti se po zisku šlechtického titulu dostávali (alespoň formálně) na podobnou úroveň jako jejich šlechtičtí partneři.

Důvody nobilitací a udělení řádů byly různé. Kromě „klasických“ zásluh, kterými se rozuměly služby státu – ať již v civilní nebo vojenské rovině – byly tímto způsobem stále častěji odměňovány i zásluhy umělecké, vědecké, průmyslové (o rozvoj hospodářství) a humanitární. A právě tato poslední oblast, dobročinnost, nabízela široké pole možností, jak si „zasloužit“ šlechtický titul. Přímých nobilitací, tedy udělení šlechtictví v důsledku dobročinných aktivit prostřednictvím nejvyššího rozhodnutí či nejvyššího listu, je v této době (do roku 1884) poměrně málo, mnohem častější bylo ocenění zasloužilých jedinců prostřednictvím řádu (většinou Železné koruny), který ovšem následně vyznamenanému dával možnost o šlechtictví požádat. V době, kdy stát sociální problematiku v podstatě neřešil, šlo o oboustranně výhodný obchod – investici, jejímž zhodnocením ovšem nebyl finanční, ale titulární kapitál. Péče o chudé v monarchii totiž spočívala převážně na bedrech soukromých osob, stát sám v této oblasti dlouho vyvíjel jen minimální aktivitu. Nejvelkorysejší nadace byly tradičně podporovány židovskými filantropy, z nichž mnozí vděčili této činnosti za šlechtický titul.²¹

¹⁹ Jakob WASSERMANN, *Mein Weg als Deutscher und Jude*, Berlin 1921, 102n.

²⁰ Brigitte HAMANNOVÁ, *Hitlerova Vídeň. Diktátorova učednická léta*, Praha 1999, s. 368.

²¹ Například vysoce finančně náročné vybudování židovského ústavu slepců na Hohe Warte v Döblingu u Vídně financovali z vlastních prostředků tři židovští bankéři: Eduard rytíř Todesco (1814–1887), Friedrich rytíř Schey z Koromly (1815–1881) a Jonas rytíř Königswarter (1807–1871). Po založení spolku ke zřízení ústavu a složení peněz získali Todesco a Schey Řád železné koruny II. třídy a krátce nato byla stejná dekorace udělena i Königswarterovi. V letech 1869–1870 pak všichni nedlouho po sobě požádali o titul svobodných pánů (baronát).

Jak napsal rakouský novinář a diplomat Ludwig Przi Bram, mimo jiné sám židovský konvertita, právě v této době (v šedesátých, sedmdesátých a na počátku osmdesátých let 19. století) nabyly, „nobilitace nekřesťanských baronů epidemického charakteru“.²² Jeho slova se týkala zejména podnikatelů. Dominantní podíl této společenské skupiny vynikne tím více, vezmeme-li v úvahu, že židovské nobilitace v letech 1701–1918 činily 4,3 % všech rakouských povýšení a že tento podíl odpovídal procentuálnímu zastoupení židů v monarchii. Do roku 1918 bylo v podunajské monarchii realizováno kolem 450 (pravděpodobně 444) nobilitací pro židy respektive židovské konvertity, v Uhrách pak šlechtický titul získalo dalších přibližně 350 rodin.²³ Mezi 444 nobilitovanými obchodníky, finančníky, bankéři a továrníky v Předlitavsku mělo židovský původ 294 osob, tedy plných 66 %! Ještě vyšší číslo získáme, pokud sledované údobí omezíme lety 1867 a 1884, tedy vyhlášením dualismu na jedné a zrušením nobilitačních paragrafů na druhé straně. V tomto případě činil podíl „židů“ mezi podnikateli plných 71 %. Titulárně tvořily osoby židovského původu 58 % nově kreovaných prostých šlechticů a 75 % rytířů.

Éra systematizovaného řádového šlechtictví sice přežila pád německých liberálů a nástup konzervativní vlády Eduarda hraběte Taaffeho, ale již o několik let později, roku 1884, byly nobilitační paragrafy řádů Svatého Štěpána, Leopoldova a Železné koruny zrušeny. Často udávaný důvod, který panovníka přiměl k tomuto kroku – děkovaná audience nového rytíře Řádu Železné koruny II. třídy a barona *in spe* bankéře Mosese rytíře Waldberga,²⁴ který se k císaři dostavil v kaftanu – musíme zřejmě odkázat do říše legend a stejně tak není pravděpodobné, že by příčinou zrušení řádového systematizovaného šlechtictví byl sílící antisemitismus. S největší pravděpodobností byl tento krok – iniciovaný aristokraty ze starých rodů, totiž Eduardem hrabětem Taaffem, předlitavským ministerským předsedou pověřeným i vedením ministerstva vnitra, a Gustavem hrabětem Kálnokym, c. a k. ministrem zahraničí – důsledkem snahy o hlubší proměnu společnosti monarchie a pokusem opět zvýšit vážnost šlechtického titulu deklasovaného díky nobilitační politice předchozího období.

Poslední etapa nobilitací je vymezena koncem liberální éry na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let a rozpadem monarchie na podzim roku 1918. Sledujeme-li vývoj udílení šlechtických titulů v Předlitavsku se zvláštním přihlédnutím k židovské otázce, pak opět nejvíce nobilitovaných židů bylo usazeno ve Vídni a Čechách, dříve dominantní Terst ale zastínila hospodářsky stále významnější Halič.²⁵ Profesionální rozvrstvení příjemců titulů také zůstává v podstatě stejné jako v předcházejícím období, mezi podnikateli se ale objevují reprezentanti řady nových průmyslových odvětví:

²² Ludwig Ritter von PRZIBRAM, *Erinnerungen eines alten Österreichers I*, Stuttgart-Leipzig 1910, s. 128.

²³ Hanns JÄGER-SUNSTENAU, *Die geadelten Judenfamilien in vormärzlichen Wien*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien, Wien 1950, s. 4–5, 46–47, 88–91 uvádí (pro západní část monarchie – Předlitavsko) číslo 444, W. O. McCAGG, *Austria's Jewish Nobles*, s. 163 tuto informaci specifikuje: 443 šlechtických titulů pro 326 rodin. K Uhrám viz William O. McCAGG, *Jewish Nobles and Geniuses in modern Hungary*, New York 1973, kapitola 1.

²⁴ Do rytířského stavu byl povýšen roku 1875, do stavu svobodných pánů roku 1884. Viz AVA, Adelsarchiv, Moses Waldberg, Adelsakt 1875–1884.

²⁵ W. O. McCAGG, *Austria's Jewish Nobles*, s. 179 opět bez udání pramene tvrdí, že v této éře bylo v Rakousku nobilitováno 139 židovských rodin. 81 pocházelo z Vídně, 17 z českých zemí, jedenáct z Haliče a čtyři z Terstu. Další tři osoby žily v Uhrách (šlechtický titul zřejmě získaly na základě „dohajajícího“ systematizovaného řádového šlechtictví“).

potravinářského průmyslu – zejména cukrovarnictví a pivovarnictví, sklářství, papírenství, zpracování dřeva atd.

Zajímavé údaje máme k dispozici pro léta 1909–1918, kdy bylo do šlechtického stavu povýšeno 84 osob z řad podnikatelů a bankéřů.²⁶ Z tohoto počtu 39 osob (plných 46 %) vyznávalo židovskou víru, což je výrazně více, než všech ostatních konfesí. Při posuzování dalších údajů ale musíme postupovat velmi opatrně. Zarážející jsou chybějící údaje o vyznání u plných 11 % nobilitovaných. Je třeba zdůraznit, že šlo o dobu silícího antisemitismu a neuvedení náboženské příslušnosti mohlo znamenat buď, že nobilitovaný svou víru skrýval, což ale nebylo příliš pravděpodobné, nebo že byl bez vyznání. Tím se nám ale počet možných židovských novošlechticů opět zvyšuje – při maximalistických předpokladech až o zmíněných 11 %.

Počet konverzí přitom byl poměrně vysoký a týkal se i velmi vlivných jedinců. Například roku 1909 ke katolicismu konvertoval ředitel dolnorakouské eskomptní společnosti ve Vídni Maxime Krassny (1858–1936), původem z židovské rodiny z moravského Kojetína. Do šlechtického stavu byl povýšen o dva roky později a císař tak ocenil jeho mimořádně záslužné spolupůsobení při emisi státních dluhopisů.²⁷ Již dříve ovšem jeho schopnosti odměnil nejdříve rytířským, pak i komturským křížem řádu Františka Josefa a řádem Železné koruny III. třídy, se kterým ale v této době již nebyla spojena žádná privilegia.

Od třetí čtvrtiny 19. století se v monarchii stále zvyšoval počet osob, které o nobilitaci neusilovaly, přestože by pro ni měly společenské i ekonomické předpoklady. V první řadě šlo o politiky, jejichž cíle se vždy neshodovaly s cíly a záměry rakouských vlád. Najdeme mezi nimi jak zástupce slovanských stran (zejména Čechů), ale například také stoupence všenežského hnutí.

Je zajímavé, že o titul neměli mnohdy zájem ani představitelé židovských elit, kteří jako jedni z mála přijali „rakouskou“ identitu a představovali jeden z pilířů společnosti monarchie. Nobilitaci údajně odmítli bratři Isidor (1854–1919), Julius (1856–1932) a Ignaz (1857–1934) Petschekové, zcela jistě pak jeden z nejúspěšnějších podnikatelů monarchie Karl Wittgenstein (1847–1913) a to přesto, že se bohatství i životní styl těchto jedinců mohl směle měřit s předními aristokratickými rody.²⁸

Mnohem závažnější byl bojkot šlechtictví ze strany intelektuálů. Samotná instituce byla kritizována a ironizována nejen předními osobnostmi kulturního a společenského života (Karlem Krausem, Franzem Kafkou a dalšími), ale také nejvlivnějšími osobnostmi politického života monarchie. Například šedá eminence většiny rakouských vlád přelomu 19. a 20. století a jeden z nejvlivnějších mužů monarchie Rudolf Sieghart (1866–1934),²⁹ od roku 1910 šéf banky *Bodencreditanstalt*, o nobilitaci nikdy neusiloval

²⁶ Alfred FESSEN, *Der österreichische Wirtschaftsadel von 1909–1918*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien, Wien 1974, s. 201.

²⁷ Povýšení je zajímavé tím, že důvod nobilitace byl uveden v textu listiny, které se v tuto dobu ve většině případů omezovaly jen na obecné formulace. AVA, Adelsarchiv, Maxime Krassny, Adelstand (Edler von Krassien) 1911.

²⁸ W. O. McCAGG, *Austria's Jewish Nobles*, s. 180.

²⁹ Rudolf Sieghart, do konverze roku 1895 Singer, se narodil v Opavě do velmi skromných poměrů, ale podařilo se mu vystudovat vysokou školu a po zisku doktorátu práv začal pracovat v politické kanceláři liberální strany. Krátce nato se stal blízkým spolupracovníkem ministra financí (1893–1895) Ersta von Plener (1841–1923) a jeho hvězda začala rychle stoupat. Ve vládě ministerského předsedy

a dokonce později prohlásil, že se „cítíl lépe jako sekční šéf než jako nově upečený baron“.³⁰ Je ovšem charakteristické, že právě tito jedinci, kteří se od honby za tituly veřejně distancovali, dávali zároveň svou příslušnost k měšťanstvu najevo stejně okázale, jako nobilitovaní své šlechtictví.

Tento postoj byl nepochybně důsledkem inflace udílení titulů během liberální éry šedesátých a sedmdesátých let a později byl mnohokrát propagandisticky využit – jak v éře Rakousko-Uherska, tak později některými nástupnickými státy. Prestiži šlechtictví na samém konci monarchie nepochybně neprospěly ani masové nobilitace při příležitosti významných výročí.

Od počátku 20. století také začalo docházet k věci nevídané od konce napoleonských válek: udílení šlechtických titulů za poskytnutí větších finančních částek do státního rozpočtu, přesněji za upsání státních půjček.³¹ V předchozí době přitom byly podobné skutky buď utajovány, nebo v příslušném nejvyšším rozhodnutí označeny jako podpora humanitární činnosti.³² Tato záležitost byla současníky považována za značný problém a například roku 1917 varoval císaře Karla I. jeho důvěrník Josef Redlich (1869–1936) před „zcela bezhlavým způsobem“ udílení nejvyšších řádů a šlechtických titulů a před možnou ztrátou jejich přitažlivosti pro střední třídy společnosti.³³

Je zcela nepochybné, že častým udílením ve druhé polovině 19. století ztratil šlechtický titul velkou část svého někdejšího lesku. Vzhledem k nárůstu národnostního napětí a vyostřování střetů mezi etniky podunajské monarchie navíc jeho přijetí představovalo pro mnoho osob politikum, jasnou proklamaci souhlasu s tehdejší politickou linií. A to byl i případ židů, které ani jednoznačná identifikace s některou národností nedokázala ochránit před stále sílícím antisemitismem. Pro mnohé obyvatele monarchie bylo šlechtictví také feudálním přežitkem, který v moderní liberálně-demokratické společnosti již neměl místo. To vše byly důvody, proč (alespoň v Československu a Rakousku) došlo ke zrušení této instituce záhy po rozpadu říše na podzim 1918.

Ernsta von Koerber (1850–1919) se stal šéfem kanceláře ministerské rady, byly mu svěřovány velmi důležité a důvěrné úkoly (např. záležitost morganatického manželství Františka Ferdinanda d'Este) a byl povýšen do funkce sekčního šéfa. Své postavení si podržel i za Koerberových nástupců. Roku 1910 se stal guvernérem banky *Bodencreditanstalt* a s výjimkou let 1916–1918 vedl tento ústav až do roku 1929. Srov. Hans von URBANSKI, *Der Adel in Österreich vor 1914*, in: *Études Danubiennes VIII*, Nr. 1, 1992, s. 3; Robert S. WISTRICH, *Die Juden Wiens im Zeitalter Kaiser Franz Josephs*, Wien – Köln – Weimar 1994, s. 141.

³⁰ Cituji dle Rudolf SIEGHART, *Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs*, Berlin 1932, s. 127.

³¹ Tímto způsobem byli roku 1916 nobilitováni bankéři Eugen von Minkus (1841–1923) a Bernhard Popper z Artbergu (1853–1931), o rok později vládní rada a generální sekretář Všeobecného penzijního úřadu pro zaměstnance Richard Kaan šlechtic z Distelfingen a krátce před rozpadem monarchie, na konci října 1918, získal právě takto svůj baronát velkostatkář Rudolf rytíř Wiener z Welten (1864–1938). J. ŽUPANIČ, *Židovská šlechta*, s. 487, 545–546 a 671.

³² Srov. např. udělení rytířského stavu na základě řádu Železné koruny III. třídy dr. Emanuela Forsterovi, in: AVA, AA, Emanuel Forster, Ritterstand 1873; či prostého šlechtictví Heinrichu Mattonimu, in: AVA, AA, Heinrich Mattoni, Adestand (Edler von) 1890.

³³ Josef REDLICH, *Schicksalsjahre Österreichs 1908–1919: das politisches Tagebuch I–II*, ed. Fritz Felner, Graz 1953, 1954, s. 243.